

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

I. ULUSLARARASI KATILIMLI
BİLİM DİN VE FELSEFE TARİHİNDE
HARRAN OKULU
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2006

I. CİLT

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

ŞANLIURFA 2006

ORTAÇAĞ HARRÂNÎLERİNİN GELECEK DÖNEM (ESKATOLOJİ) MİTLERİ

Cengiz BATUK*

Özet

Ortaçağda Harrânîlerin diğer Ortadoğu dinsel geleneklerinde yaygın olarak görülen eskatolojik beklentilere benzer tasavvurlar geliştirdikleri görülmektedir. Örneğin önemli eskatolojik mitler arasında yer alan Mesih ve kurtarıcı motifi, Harrânîlikte de görülmektedir. Harrânîlerin peygamberleri arasında sayılan “Harranlı Bâbâ”nın *Bâbâ'nın Kitabı* adlı eserinde bu eskatolojik beklentiler ve apokaliptik kehanetler yoğun bir biçimde anlatılır. Ortaçağ Harrânîlerinin gelecek dönem mitleri isimli bu bildiride, Harran dininde önemli bir yere sahip olduğu görülen eskatolojik mitler öncelikle Harrânîliğin kendi dinsel yapısı içerisinde incelenecek, daha sonra da bu mitler diğer Ortadoğu dinsel gelenekleriyle etkileşimi açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harrânîler, Harranlı Bâbâ, Eskatoloji, Mit, Mesih.

Eschatological Myths of Middle Ages Harranians

Abstract

In the Middle Ages, Harranians have been seemed to develop similar conceptions to eschatological expectations, which the Middle East religious traditions intensely have. For example, the myth of the Messiah and Redeemer, one of the important eschatological myths, was also seemed in Harranians tradition. These eschatological expectations and apocalyptic predictions was densely described in the “The Prophecies of Bâbâ the Harranian”, a book written by “the Harranian Bâbâ”. In this paper named “Next Time (Eschatological) Myths of Middle Ages Harranians”, eschatological myths, which was important in Harranian Tradition, will be studied in the own religious context of Harranian and later these myths will be discussed in terms of interaction with other traditions of the Middle East.

Key Words: Harranians, Harranian Bâbâ, Eschatology, Myth, Messiah.

* Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı., cebatuk@hotmail.com

Harrânîler ya da diğer bir ifadeyle Harran Sâbiîleri, Kevin Thomas van Bladel'in de haklı olarak işaret ettiği gibi günümüzde yapılan pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Ancak Bladel'e göre onca çalışmaya rağmen hala Harranlıların gizemi tam olarak çözümlenememiştir. Yapılan çalışmalar onlar hakkındaki kaynakların sınırlı yapısı temelinde bir çok spekülasyon geliştirmiştir.¹ Bu çalışmada Bladel'i haklı çıkaracak bir spekülasyon yapma niyetinde değiliz. Ancak kaynaklardaki bilgilerin çok sınırlı olduğu ve meselenin küçük bir bölümünü ihtiva ettiği de bir gerçektir. Bu bağlamda olmak üzere çalışmamızda elimizdeki sınırlı veriler ışığında Harrânîlerin eskatolojik mitleri hakkında bir şeyler söylemeye çalışacağız. Özellikle şunu eklemeliyiz ki, Mezopotamya'nın en kadim şehirlerinden birisi olan Harran'da yaşayan bu insanların dinsel yapısı genel anlamda senkretik bir yapı arz etmektedir.² Bunun doğal bir sonucu olarak da ortaçağ Harrânîliğinin eskatolojik beklentileri de büyük oranda senkretiktir. Bu yüzde de çalışmamızda öncelikle Harran teolojisinin tarihsel durumuna işaret ettikten sonra, ortaçağ Harrânîliğinde görülen monoteist eğilimler ve bu bağlamdaki eskatolojik düşüncelerine, Harranlı Bâbâ'nın kitabı özelinde değinilecektir. Ortaçağ Harrânîliğinin eskatolojik beklentilerinin diğer Ortadoğu dinsel geleneklerindeki beklentilere olan benzerliği nedeniyle zaman zaman kısa atıflar ve mukayeselerle bu geleneklerdeki beklentilere de temas edilecektir.

Tarihte ilk kez ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmeyen Harran, Kuzey Mezopotamya'daki bilinen en eski yerleşim yerleri arasında gelmektedir. MÖ üçüncü binyılın ilk yıllarından itibaren Mezopotamya'nın güneyinde yer alan Sümerlilerin Ur şehriyle birlikte Ay kültürünün merkezi konumundadır. Nitekim Sin, Nikkal ve Nusku'l'a ev sahipliği yapan Ehulhul (e-hulhul)'un kuruluşu MÖ üçüncü bin yılın ortalarına (MÖ 2400-2300) dayanmaktadır.³

Sin kültü Harran için o derece önemlidir ki, şehrin adı Ay Tanrısı Sin Şehri olarak anılmasının yanı sıra bölgede son derece güçlü politik merkez konumunda olmasını sağlamıştır. Harran yöresinde bulunan kitabelerde Kuzey Mezopotamya'da yerel kralların tahta atanmaları törenlerinin Sin mabedinde yapıldığı vurgulanmaktadır.⁴ Kraliyet ailesine mensup olanların isimlerinin önünde ya da sonunda bir ek olarak "Sin" unvanını kullandıkları ve bunun yalnızca kraliyet aileleriyle de sınırlı olmadığı bölgede yaşayan insanların da "Sin" in farklı

¹ Kevin Thomas van Bladel, *Hermes Arabicus*, (A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May 2004), ProQuest Information and Learning Company, UMI Microform 3125321, 2004, s.83.

² David Pingree, "The Sabians of Harran and the Classical Tradition", *International Journal of the Classical Tradition*, vol.9, no.1, Summer 2002, s.8.

³ Jamie Robert Novotny, *Ehulhul, Egpar, Emelamana, and Sin's Akitu-House: A Study of Assyrian Building Activities at Harran*, (A thesis for the degree of Doctor of Philosophy), Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Toronto – Canada, 2003, ss.2-5.

⁴ Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında, Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s.139.

kombinasyonlarından oluşan isimleri kullandıkları görülmektedir.¹ Bilinen tarihinden beri Harran'a hakim olan yıldız ve gezegen kültürü içerisinde Sin'in başında yer aldığı tanrılar panteonunun diğer üyeleri de aslında tıpkı Sin gibi Mezopotamya yöresindeki diğer şehirlerin tanrısıdır. Örneğin gezegeni Jüpiter olan Marduk Babil'in, Merkür/Nabu Borsippa'nın, Venüs/İştar Uruk'un ve Sin'de Harran'ın yanı sıra aynı zamanda Ur'un tanrısıdır.²

Harran ismi Asurca "harranu" "yol, seyahat, kervan durağı ve ticari merkez" anlamına gelir³ ki gerçekten de Harran tarih boyunca doğu ile batı ve kuzeyle güney arasında bir kavşak noktası özelliğine sahip olmuştur. Harran sadece kervanların konakladığı ya da ticaret yollarının ortasındaki bir şehir olmanın ötesinde tarihi boyunca farklı kültürlerin birbirleriyle karşılaştıkları bir mekan da olmuştur. Paganist kültürlerinden asla vazgeçmeyen Harrânîler, daima hem çevre kültürleri etkileyen hem de onlardan etkilenen konumunda olmuşlardır. Bu yüzden de tarihsel süreç içerisinde teolojilerinde bazı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Genel olarak Harrânîlerin teolojisini üç döneme ayırmak mümkündür:

i) MÖ 2000'lerden Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemine kadar olan Asur-Babil dönemi. Bu dönem boyunca Sin en büyük tanrıdır.

ii) Hıristiyanlığın başlangıcından İslami döneme kadar olan dönemdir. Bu dönem boyunca da Harrânîler Sin'e olan inançlarını devam ettirirler. Bu dönem boyunca dikkat çeken önemli bir unsur Sin'in Şamaş (Shamash/Utu) ve İştar (Ishtar/Inanna)'la birlikte teslisvari bir üçlü oluşturmalarıdır. Nitekim bu dönemde Sin'in sembolü olan hilalin yanına iki tane yıldız eklenilerek bu üçlünün sembolize edildiği görülür. Dönemle ilgili Hıristiyan kaynaklardan birisi olan The Doctrine of Addai'de Harrânîlerin tanrıça Bath Nikkal'e (bu isim İştar-Venüs'ün yerel bir ismidir) ve onunla birlikte Sin'in eşi olarak gördükleri Nikkal (Ningal)'e saygı gösterdikleri, Bath Nikkal'in ise kızları olarak algılandığını ifade etmektedir.⁴

Bu şekilde onlardan tanrısal bir aile gibi söz edilmektedir. Tamara Green'e göre Mezopotamya panteonunda Ningal (Akkadça'da büyük hanım anlamına gelmekte olup) Ay Tanrı Sin'in eşi olmakla birlikte aynı zamanda ayın dişil yönünü de göstermektedir. Nitekim Sin, ayın hilal şekli olarak sembolize edilirken Ningal, ayın dolunay şekli olarak da sembolize edilir ve bu hamile bir kadını tasvir etmektedir. Dolayısıyla ayın hilal şekli erkekliği, seksüel gücü ifade ederken dolunay, dişiliği ve hamileliği göstermektedir. Böylelikle de ayın periyodik dönüşümlerinde kadın ve

¹ Novotny, *Ebulbul*, s.3.

² Pingree, "The Sabians of Harran and the Classical Tradition", ss.8-9.

³ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.136; Şinasi Gündüz, *Anadolu'da Paganizm, Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s.30; Kazım Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, T.D.V.Y., Ankara, 1997, s.21; ayrıca Harran Tarihine ve şehrin önemine dair bkz. Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, T.D.V.Y., Ankara, 1996, ss.3-29.

⁴ *The Doctrine of Addai, the Apostle*, ed. G. Phillips, London, 1876, s.23'den naklen Tamara Green, "The Presence of the Goddess in Harran", *Cybele, Attis and Related Cults: Essays in Memory of M.J. Vermaseren*, Eugene N. Lane (ed.), Brill, Leiden, New York, Köln, 1996, s.94.

erkek arasındaki birbirini yerini alma durumu gösterilmektedir.¹ Bu dönem en önemli özelliği Harran'ın hem dinsel hem de siyasal anlamda önemini yitirmeye başlamasıdır. Özellikle Urfa'nın Hıristiyan bir şehir olarak öne çıkması ve Hıristiyanlığın gittikçe güçlenmesi Harran'ın Urfa karşısında ikincil bir konuma gerilemesine neden olacaktır.

iii) MS 639'da Hz. Ömer döneminde İyaz ibn Ganem komutasındaki İslam ordusunun Harran'ı fethiyle başlayan ve 13. yüzyıldaki (1259/1260) Moğol saldırısı sonunda şehrin yerle bir olmasına kadar devam eden dönem. Bu dönemde Harran'ın ve dolayısıyla Harrânîlerin bölgede Hıristiyanlığın gelişile kaybettiği siyasal ve dinsel üstünlüklerini İslam'ın bölgeye gelişile kültürel olarak elde etme şansları olur. Her ne kadar halife Me'mun tarafından (MS 830) dinsel baskıya maruz kalmış ve inançlarını değiştirmeye zorlanmışlarsa² da onların Sâbiî ismini almaları sonrasında kendilerine dokunulmamış hatta İslam coğrafyasında paganist bir gelenek olarak varlıklarını sürdürmelerine müsaade edilmiştir. Ayrıca da Harranlı paganist birçok bilim adamı İslam dünyası içerisinde çeşitli görevler üstlenmişler ve tıptan astronomiye, edebiyattan felsefeye ve çeviriye kadar pek çok alanda meşhur olmuşlardır.³ Aslında Harrânîliğin bugün bilinen ve tartışılan bir olgu olmasında bu İslamî dönemin etkisi oldukça fazladır. İslam dünyasının onlara olan ilgisi Harrânîliği bugüne taşımıştır. Nitekim, onlardan söz eden ilk kaynaklar büyük oranda İslami kaynaklardır.

Bu dönemde de Harrânîlerin en değişmeyen özellikleri ay tanrısı Sin'e olan bağılıklarıdır.⁴ Sin, gene panteonun başında yer alan tanrıları olmakla birlikte bu dönemde Harrânîlerde monoteizme kadar yaklaşan farklı eğilimler gözlenir. Adem'i ataları arasında saymazken İbrahim'in soyundan geldiklerini iddia ederler. Lakin bu dönem de özellikle Şehristani, İbn Mesud gibi İslami kaynaklarda da ifade edildiği gibi çeşitli mezhepler farklı fraksiyonlar ortaya çıkar.⁵ Her ne kadar onlardan söz edilirken Eflatun'un ruhçuluğunu, Babil'in astronomisi ve İran'ın irfanını toplayan bir dini felsefenin karşımıza çıktığı⁶ söylenirse de onlar kendilerini saf, bozulmamış bir orijine sahip olan evrensel aydınlatıcı bir güç olarak gördükleri de kaydedilmektedir. Onlar kendi dinlerini İbrahim ve Zerdüşten daha önce olarak tarihlendirirler ve kendilerinin Babil, Mısır ve Antik Yunan'ın paganistlerinin mirasçıları olduklarına inanırlar. Yine onların yıldızlara tapınmalarını desteklemek

¹ Green, "The Presence of the Goddess in Harran", ss.89-90.

² Bu olaya ilişkin olarak bkz. Muhammed b. İshak İbn Nedim, *el-Fihrist*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 1994, ss.389-390.

³ Bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.156-159.

⁴ Gündüz, *Anadolu'da Paganizm*, ss.45-46.

⁵ Şehristânî'nin Sâbiyye ve Hunefa olarak adlandırdığı iki grup arasındaki tartışmalar için de bkz. Ebu'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l Ma'rife, Beyrut, 1995, c.2, ss.311-353; Harran paganizmi, Harranlıların Eflatun felsefesiyle ilgileri ve Harran'ın Sin'in hala Sin beldesi şeklinde anılmasıyla ilgili olarak bkz. Ebu'l Hasan b. Ali el-Mesudi, *Murucu'z-Zeheb ve Meadini'l Cenber*, Mısır, 1964, c.2, ss.247-251.

⁶ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Felsefî Mirasımız ve Biz*, çev. Said Aykut, Kitabevi, İstanbul, 2000, s.152.

için ya da onlara olan dinsel ilgileri nedeniyle astronomiyle ve ayrıca da simya/kimya ve tıpla ilgilendikleri de bilinmektedir.¹

Harrânîlerin Moğol istilasına kadar paganist yapılarını devam ettirdikleri bilinmekle birlikte monoteizme yaklaşan bazı tasavvurlara sahip oldukları da rivayet edilmektedir. Bu bağlamda Sâbiîlerin bir kolu olarak nitelenen Harrânîler, “Yaratıcı”ya hem bir, hem de birden çok olarak tapınanlar şeklinde tanımlanmışlardır.² Yine Birunî Harran’daki Hanıfîye adlı gruptan söz ederken, “bizim onlar hakkında bildiğimiz şey, Allah’ı birleyen, onu bütün çirkin sıfatlardan tenzih eden, onu olumlu değil olumsuz olarak niteleyen ve hususta onun gülmediğini, zulmetmediğini, mal ve mülk edinmediğini ve onu mecazi olarak Esmâ-i Hüsnâ ile isimlendiren bir topluluk olduğudur.” der.³

Harrânîlerin beş ezeli ilkeyi, bu bağlamda da ilk neden olarak kabul edilen bir yaratıcı ilkeyi kabul ettikleri ifade edilmektedir. Buna göre beş şey kadimdir. Bunlar bârî teâlâ, akıl, nefis, mekan (halâ), heyula.⁴ Bunlardan ikisi Bârî Teâlâ ve Nefs hay ve faildir. Bu alemin hudusu anındaki hudus sebebi Nefsin üçüncü kadim olan “heyula”ya iltifat etmesidir. Heyula (şekilsiz madde) fail değildir. Böylelikle südur nazariyesi doğrultusunda yaratılışı açıkladıkları düşünülür.⁵ Bu tarz bir monoteist yaklaşımda Yunan kültürünün ve Yeni Eflatunculuğun etkisi oldukça açıktır. Zira bölge, MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender’in istilalarıyla Yunan egemenliği altına girmiş ve Harran önemli bir Yunan ve Roma kolonisi olmuştur.⁶ Zaten kendileri de bu düşüncelerinin onlara peygamber olarak gördükleri Hermes tarafından bildirildiğini ifade ederler.⁷ Ancak yine de bunun salt bir monoteizm olduğunu söylemek zor. Zira tanrılar olarak kabul ettikleri gezegenleri bu defa da Birisi tarafından insanlarla arasında aracılık yapması için görevlendirilen araçlar olarak görürler.⁸ Bu ise İslam öncesi Arap cahiliyyesini çağrıştırmaktadır.

İnananları tarafından bir hakikat ve gerçek olarak kabul edilen mitler, insanların fikirlerini, ideallerini, umutlarını ve duygularını yansıtır. Özellikle eskatoloji mitleri, bir topluluğun varlık aleminde olmasını istediği arzuları ve hayalleridir. Bu metinler, topluluğun gelecekte neler beklediğini yansıtırken aynı zamanda onların mevcut durumları hakkında da bazı fikirler verir. Harrânîlerde de özellikle monoteist eğilimlerin görüldüğü dönemlerde eskatolojik beklentilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Harrânîlerin gelecekle ilgili eskatolojik mitlerine dair elimizdeki en önemli metin

¹ Pingree, “The Sabians of Harran and the Classical Tradition”, s.35.

² Green, *The City of the Moon God*, s.166.

³ Ali Sami en-Neşşâr, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu-I*, çev. Osman Tunç, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s.293.

⁴ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, c.2, s.354.

⁵ Neşşâr, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu-I*, ss.295-296.

⁶ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.169-170.

⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, c.2, s.354; Pingree, “The Sabians of Harran and the Classical Tradition”, ss.18-20.

⁸ Pingree, “The Sabians of Harran and the Classical Tradition”, s.19.

Harranlı Bâbâ'nın kitabıdır. Harranlı Bâbâ'nın Kehanetleri (The Prophecies of Bâbâ the Harranian)¹ adı verilen bu apokaliptik eserde Bâbâ'nın geleceğe dair kehanet ve öngörülerini konu edilmektedir. Bâbâ, bu kitabın kendisine tanrı Mara Samya tarafından vahyedildiğini, onun kendisinden bunları yazmasını ve diğer insanlara aktarmasını istediğini söyler. Bâbâ, kendisine vahyolunduğunu söylediği bu apokaliptik bilgileri insanlara anlatmasının kendi isteğinin dışında gerçekleştirdiğini, yani yaptığı işin tanrısal bir görev bir anlamda eskatolojik peygamberlik görevi olduğunu söyler.² Gerek kitabın muhtevası ve gerekse tarzı aslında Yahudi ve Hıristiyan apokaliptik geleneğine büyük oranda benzemektedir. Nitekim Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy/Esinlenme kitabında da Patmos adasında zindanda olan Yuhanna adlı şahıs kendisine ilham edilen kehanetleri insanlara aktardığını söyler. Apokaliptik metinlerde genellikle literal anlatım yerine dolaylı, imalı ve alegorik bir anlatım tarzı benimsenmiş olup, anlatılan hadiseler çoğu zaman apokaliptikerin yaşadığı dönemle ilgili olmasına karşın ya önceden olmuş bitmiş bir hadise gibi ya da gelecekte olacak olan bir olay gibi anlatılır. Metinler çoğunlukla gelecekte söz ederken ısrarla geleceğin dünyasının daha iyi olacağından ve yaşanılan ya da yaşanmakta olan acıların geçici olduğundan söz ederler. Apokaliptik metinlerin önemli bir vurgusu da kurtarıcı olarak beklenen Mesih, Mesih dönemi, Tanrı'nın Krallığı, karşıt güçler, kötülük savaşçıları, son savaş vb. temalar üzerinedir. Apokaliptik metinlerde Tanrı'nın bu dünyanın mutlak egemeni olduğu ve inananlarına mutlaka sahip çıkacağı teması da en iyi şekilde işlenir. Tanrı, zalimleri yani kendi topluluğuna zulmedenleri acımasızca cezalandıracak ve kendi halkını kurtaracaktır.³

Apokaliptik metinlerde geleceğin güzel dünyasının oluşmasında genellikle insana fazla bir rol verilmez. Asıl aktör tanrı ya da tanrının görevlendirdiği bir "kurtarıcı"dır. Bu yüzden genellikle determinist bir kader anlayışı sunarlar ve insana fazlaca yapacak bir şey bırakmazlar. Apokaliptik metinlerin en önemli ortak noktası ise hemen hepsinin genellikle bir takım acı ve sıkıntı dönemlerinde yazılmış olmalarıdır. Örneğin Yahudi geleneğinde oldukça etkin olan apokaliptik yazın MÖ üçüncü yüzyıl sonrasında görülmeye başlanılır ve Baruch'un Apokalipsi (Apocalypse of Baruch), Enoch'un Kitabı (Book of Enoch/The Book of the Secrets of Enoch ve Ethiopic Book of Enoch), İşıya'nın Yükselişi (Ascension of Isaiah), Jübileler Kitabı (Book of Jubilees), Sibylline Kehanetleri (Sibylline Oracles) gibi birçok

¹ Buradan itibaren Harranlı Bâbâ'nın metninden yapılacak olan aktarımlar için F. Rosenthal'in "The Prophecies of Bâbâ the Harranian" adlı çalışmasında yer alan metnin Şinasi Gündüz tarafından Harrânilerde Peygamberlik ve Harranlı Bâbâ" adlı çalışması içerisinde "Bâbâ'nın Kitabı (Metin)" başlığıyla yapılan çevirisi kullanılacaktır. Bu çeviri ve değerlendirme için bkz. Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.175-186.

² Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.177-178.

³ Frederick J. Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", *The New Interpreter's Bible*, Leander E. Keck (ed.), Abingdom Press, Nashville, 1996, c.7, ss.4-6; R.H. Charles, "Apocalyptic Literature", *A Dictionary of the Bible*, J. Hasting (ed.), T&T Clark, Edinburgh, 1908, c.1, ss.109-110; Michael E. Stone, "Apocalyptic Literature", *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Michael E. Stone (ed.), Van Gorcum, Assen Fortress Press, Philadelphia, 1984, ss.383-392.

apokrif metnin yanı sıra Daniel'in kitabı gibi kanonik apokaliptik metinler bu dönem de ortaya çıkarlar. Ancak bu dönem İsrailoğullarının siyasal anlamda en sıkıntılı dönemleridir. Yine Hıristiyan tarihinin apokaliptik metinlerinin de milattan sonraki ilk üç yüzyıl içerisinde ortaya çıkmış olması da düşündürücüdür. Pavlus'un Apokalipsi (The Apocalypse of Paul), Petrus'un Apokalipsi (Apocalypse of Peter), Adem'in Apokalipsi (Apocalypse of Adam) ve Sibylline Kehanetleri'nin Hıristiyan versiyonu bu dönemin önemli eserlerinden bir kaçıdır. İnananların sıkıntıda oldukları bir dönemde bu metinlerin ortaya çıkmasının inanan topluluk üzerindeki olumlu etkisi de göz ardı edilmemelidir.¹

Bu anlamda Bâbâ'nın kitabının tam olarak ne zaman yazıldığı konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Kitabın günümüze kadar gelmesini sağlayan iki eser vardır: Birisi İbn Adim (1192/93-1262)'in *Buğyatu't Taleb fi Tarihi Haleb* adlı daha çok Suriye yöresinin tarihi ve coğrafyası hakkındaki eseridir. Diğeri ise 12. yüzyılda Dionysius Bar Salibi'nin *Against the Muslims* başlığını taşıyan ve Müslümanlara karşı Hıristiyan dogmalarını savunmak için yazdığı eseridir. İbn Adim, Bâbâ'nın kitabından çoğunlukla bölgenin tarihi ve coğrafyası hakkındaki bilgileri kullanırken Bar Salibi de kitaptan daha çok Mesih fikri ile ilişkili gördüğü kısımları kullanmıştır. Bar Salibi'ye göre Bâbâ, tıpkı kahin Balaam gibi İsa öncesi dönemde yaşamış bir kahindir ve eserinde İsa Mesih'in adını açıkça anmamakla birlikte onun geleceğinden ve yapacağı işlerden söz etmiştir.² Dolayısıyla ona göre bir kahin olarak Bâbâ kehanetlerinde İsa Mesih'in geleceğini önceden görmüştür ve bu onun için İsa Mesih'in misyonunu güçlendiren bir materyaldir. Ancak Bar Salibi'nin İsa Mesih'in gelişine işaret olarak nitelendirerek İsa öncesi bir dönemde yazıldığını söylemesine karşın kitabın daha sonraki dönemlerde özellikle Harrânîlerin yabancı istilalarla karşı karşıya oldukları ya da istilaları yaşadıkları bir dönemde yazılmış olması apokaliptik yazının genel özelliklerini düşündüğümüzde daha doğrudur.

Tabii ki bu kitabın yazarı olarak gösterilen Bâbâ'nın, mutlaka sonraki bir dönemde yaşamış olduğu anlamına gelmeyebilir. Pek çok apokaliptik kitabın yazarının Daniel'in kitabı örneğinde olduğu gibi kitaba ismini veren kişi olmadığı sonraki dönemlerde bu metni kaleme alan kişilerin onların ismine izafe ettikleri de bilinmektedir. Böylesi bir durumun apokaliptik gelenek açısından normal olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca Bâbâ'nın kimliği de tartışma konusudur. Harranlıların Hermes gibi peygamber olarak kabul ettikleri bir kişi mi yoksa bir tanrı mıdır? Harranlı Bâbâ'nın İsa öncesi dönemde yaşadığı şeklinde imalarda bulunan Bar Salibi'nin ondan aynı zamanda "Harran'ın tanrısı" şeklinde de söz ettiği görülmektedir. Tanrı anlamında Bâbâ ismine Yunanca bazı kaynaklarda "Bâbâ" ve Dura-Europos'daki Semitik yazmalarda "bb" şeklinde rastlanılmaktadır.³ Yine Mısır mitolojisinde Bâbâ ismini taşıyan bir Eski Mısır tanrısının yanı sıra Sümer

¹ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek, Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, İz Yayınları, İstanbul, 2003, ss.56-59.

² Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.176-177.

³ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.175-178.

mitolojisinde de öncelikle karşımıza tanrıça İnanna (İştar) için kullanılan bir isim olarak çıkmaktadır. Dumuzi'nin İnanna'ya yaptığı kuru anlatan "Kızkardeşe Mesaj" (The Sister's Message) olarak adlandırılan metnin içerisinde İnanna için Baba unvanı kullanılır.¹ Yine Sümer mitolojisinde Lagash şehrinin tanrısı Ningursu'nun hanımı olarak ve Baba'nın mabedi şeklinde bir terkip içerisinde geçer.² Mısır mitolojisinde eril bir tanrının ismi olarak Baba şeklinde kullanılmasının³ yanı sıra yine Sümer mitolojisinde Baba'nın farklı bir okunuşu kabul edilen Bau formunda da tanrıça ismi olarak yer alır.⁴

Harranlı Bâbâ, bir grup rivayete göre Harranlıların peygamberlerinden birisidir. Nitekim Harranlıların Agathodaimon, Hermes, Pythagoras, Homer, Aratos, Aryasis, Arani ve Bâbâ isimli peygamberlerinin olduğunu iddia edilmektedir.⁵ Tamara M. Green'e göre Harranlı Bâbâ'nın kitabı hem pagan felsefecilerin kehanetlerinin bir koleksiyonu hem de yukarıda saydığımız apokaliptik tarza da oldukça benzemektedir. Bâbâ'nın kehanetleri, ona göre Orpheus, Hermes, Trismegistos, Platon, Pythagoras, Prophyry ve özellikle Yahudi –Hıristiyan apokaliptik yazının en önemli metinlerinden olan Sibylline Oracles'le büyük oranda benzeşmektedir. Harran'ın büyük öğretmeni ve İbn Adim'in kaynağı İbn Teymiye (İbn Taymiyah)'ye göre bu peygamber kehanetlerini/vahyini hicretten 367 yıl önce oluşturmuştur ancak onların derlenmesi Emevi saltanatı dönemi boyunca olmuştur. Bununla birlikte Brock, onların derlenme tarihinin MS 6. yüzyıl olduğunu iddia eder.⁶

Harranlı Bâbâ'nın kitabının tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmediğinden dolayı bu metnin dayandığı tarihsel zemini tam olarak bilmekten uzagız. Gerek metnin yukarıda sayılan Yahudi ve Hıristiyan apokaliptik geleneğine yakın durması ve gerekse kitabın ortaya çıkışıyla ilgili rivayetlerin aynı döneme yani MS 3. yüzyıla işaret etmesi ve kitabın derlenme dönemi olarak Emevi döneminin gösterilmesi kitabın İsa sonrası bir dönemde yazılmış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim metinde Edessa (Urfa)'nın Mısır, Filistin, Ürdün ve Şam'la birlikte yerle bir

¹ Thorkild Jacobsen, *The Treasure of Darkness, A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven – London, 1976, ss.27-28; İnanna (Akadca'da İştar), Sümer mitolojisinde bir doğurganlık sembolüdür ve aşk, bereket ve güzellik tanrıçası olarak kabul edilir. Kötü yazgılı kocası ve aşiği Dumuzi (Temmuz)'la kavuşma ve ayrılıklarını anlatan pek çok Sümer miti mevcuttur. Bunlardan bazılarındaki Dumuzi'den Sin'in sevgili damadı diye söz edilir. Bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kutsal Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000, ss.12,18, 114-115, 118, 126-148, 248; aynı yazar, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1999, ss.153-172, 178-181.

² Jacobsen, *The Treasure of Darkness*, ss.81-82, 156, James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, Princeton & New Jersey, 1955, ss.156; 217, 390, 456.

³ Veronica Ions, *Egyptian Mythology*, The Hamlyn Publishing, Middlesex, 1968, s.74; Pritchard, *Ancient Near Eastern Text*, s.15.

⁴ Pritchard, *Ancient Near Eastern Text*, ss.217, 455, 456, 496.

⁵ Tamara M. Green, *The City of the Moon God, Religious Tradition of Harran*, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, ss.172-173; Bladel, *Hermes Arabicus*, s.107.

⁶ Green, *The City of the Moon God*, s.172.

edileceği hatta Harran'ı yeniden imar etmek ve surlarını onarmak için yıkılan Edessa'nın taşlarının getirilerek kullanılacağı ifade edilmektedir. Bu ise Harran'la Urfa'nın birbirlerine siyasal ve politik birer rakip oldukları hatta Urfa'nın daha fazla öne çıktığı bir dönemi çağrıştırmaktadır. Edessa, Orhay ya da bugünkü adıyla Urfa şehri MÖ dördüncü yüzyılda Seleukos hanedanı tarafından bir garnizon kenti olarak kurulan bir yerleşim yeridir.¹ Kurulduğu tarihten itibaren de uzunca bir süre komşusu Harran gibi yıldız ve gezegen kültürüne sahip olduğu bilinmektedir. Ancak Urfa hiçbir dönemde yıldız – gezegen kültürünün merkezi konumuna yükselememiş ve Harran'ın yerini alamamıştır. Dinsel anlamda Urfa Harran'ın önüne geçememekle birlikte siyasal anlamda zamanla Harran'ın önüne geçmiş ve özellikle Kral VIII. Abgar'ın (öl. MS 212) Hıristiyan olması sonucunda MS III. yüzyıl başlarında Urfa ilk Hıristiyan site devleti olmuş ve “kutsal şehir” olarak anılmaya başlanmıştır.² Böylelikle Urfa, bölgede siyasal merkez olma inisiyatifi ele geçirirken Harran Ay-tanrısı Sin'in şehri olarak yıldız gezegen kültürünün merkezi olma özelliğini 13. yüzyılda Moğollar tarafından yıkılana kadar sürdürmeye devam etmiştir.³ Dolayısıyla metnin bu siyasal çekişmelerin yaşandığı dönemlerde kaleme alınmış olma ihtimali yüksektir. Bâbâ, rahipler şehri olarak ifade ettiği Mabbug (Halep)'un Harran'la birlikte ayakta kalacağını söylerken Urfa'dan öfkeyle söz etmesi düşündürücüdür. Lakin siyasal ya da dinsel anlamda rakip şehrin yok olması teması eskatolojik mitlerde genellikle görülen bir durumdur. Örneğin Sâbiî/Manden mitolojisinde mutluluk döneminin başladığının en önemli göstergelerinden birisi Kudüs'ün yerle bir olmasıdır. Gerek Yahudi ve gerekse Hıristiyan mitolojisinde Kudüs'ün yeniden inşası Mesih döneminin başladığı anlamına gelirken Sâbiî mitolojisinde tam tersine Kudüs'ün imarı faleketlerin ve kara günlerin başladığı anlamına gelir.⁴ Bunun yanı sıra Hıristiyan apokaliptik geleneğin en önemli metinlerinden olan Yeni Ahit'in son kitabı “Vahiy”de Tanrı'nın gazap ve öfkesine maruz kalacak ve yerle bir olacak şehir olarak Babil gösterilir. Babil, azgın ahlaksızlıkların şehridir ve yıkılacaktır. Yıkıldıktan sonra da her türlü kötü ruhun, cinlerin ve kötü kuşların barınağı olur.⁵ Harranlı Bâbâ, Urfa hakkında bu denli olumsuz düşünceler serdetmekle birlikte Yuhanna ve Daniel'in ifadelerine benzer tarzda Babil'in esaret altına gireceğinden ve kölelik altında hizmette bulunacağından da söz eder.⁶ Kuşkusuz, bu tür ifadelerin Sâbiîlerin Kudüs hakkındaki düşüncelerinde olduğu gibi tepkilerinin kendilerine rakip olarak gördükleri ve dinsel

¹ Bkz. J. B. Segal, *Edessa: The Blessed City*, Oxford, London, 1970, s. 5, 9; H. J. W. Drijvers, *Cults and Belief at Edessa*, E. J. Brill, Leiden, 1980, s.9.

² Drijvers, *Cults and Belief at Edessa*, s. 1, 14; Segal, *Edessa: The Blessed City*, s. 1.

³ Gündüz, *Anadolu'da Paganizm*, ss.84-86, 93.

⁴ “Sâbiîlere göre dünyanın son ikibin yıllık dönemi kötülüğün, fitnenin, zulüm ve istibdatın gittikçe arttığı, kötü varlıkların azgınlaştıkça azgınlaştığı bir devirdir. Genelde bu dönem Sâbiîler aleyhine zulüm ve baskıların yoğunlaştığı bir dönemdir ve bu dönem, Yahudilere bir merkez amacı olmasıyla Kudüs'ün inşasıyla başlar.” Şinasi Gündüz, *Sâbiîler, Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.123.

⁵ Vahiy/Esinlenme 14:8, 16:19; 18:1-24.

⁶ Gündüz, “Harrânilerde Peygamberlik ve Harranlı Bâbâ”, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, s.186.

baskı gördükleri bir yere doğru yönelmesi durumu söz konusudur.

Bunların yanı sıra Harranlı Bâbâ'nın gelecek dönemle ilgili öngörülerini genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

Güney'den ismi yüce bir kralın önderliğinde bir ordu harekete geçecek.

Bu ordu, Mısır, Ürdün, Filistin, Şam ve Halep'i ele geçirecek ve Fırat'ta kamp kuracak.

Bütün şehirler yerle bir edilecek sadece Harran ve Halep sağlam bırakılacak.

“Gök halkı” da Harran'da ikamet edecek.

Günlerce süren çok büyük savaşlar olacak ve çok kan akacak.

Bütün yeryüzüne barış ve mutluluk hakim olacak.

Harranlı Bâbâ'nın metninden hareketle metnin yazıldığı dönemde Harran'ın en azından politik anlamda iyi bir konumda olmadığı söylenilebilir. Bâbâ, gördüğümüz kadarıyla Harran'ın yeniden merkezi konuma yükselmesi umudunu taşıyor. Beklentisi Harran'ın kendi içinde bunu gerçekleştirilmesiyle ilgili değildir. Harran'a yardım güneyden gelecektir. Güneyde Habeşlilerin ülkesinde ortaya çıkacak olan bir kral, ismi yüce olan bir kral biner hayvanları, maiyetleri, yılanlar gibi olan sütunları ve vahşi hayvanlar gibi hızlı koşan ve saldıran askerlerinden oluşan büyük bir orduyla harekete geçerek Harran'a kadar ilerleyecektir. Yeryüzüne barış ve esenlik getirmek üzere yola çıkan bu ordu, bütün apokaliptik metinlerdeki Mesih ordularının yaptığı gibi inanmayan, yaptıklarıyla yeryüzünü kirleten, tanrıyı tanımayan, gök halkına hürmet etmeyen ve kötü arzularının peşinde koşan insanlar için sadece azap getireceklerdir. Onlara o ana kadar tatmadıkları büyük acıları tattıracaklardır. Bâbâ bu ordunun sayısının kum taneleri kadar çok olacağını ve geçtikleri yerleri adeta bir çekirge sürüsü gibi talan edeceklerini ifade eder.

Bâbâ'nın güneyden gelecek kralla ilgili beklentileri Sümerlilerden itibaren neredeyse bütün Ortadoğu dinsel geleneklerinde görülen Mesih/Mehdi beklentisiyle ilgilidir. Öncelikle güneyden ordusuyla birlikte gelecek olan kişi bir “kral”dır. Genellikle birçok dinsel gelenekteki Mesih tipleri de bir kraldır. Sümer mitolojisinde ideal kral/Mesih, heybetli görünümüne sahip, cesur, kahraman, bilgelik ve derin anlayış sahibi bir kimsedir.¹ Yahudi düşüncesinde de beklenen Mesih, bir kraldır. Hem siyasal anlamda İsrailoğullarına önderlik edecek, onları tekrar birlik içinde olmalarını sağlayacak hem de tüm dünyayı kapsayan bir egemenlik alanı oluşturacaktır.² Örneğin Sibylline Kehanetlerinde Tanrı'nın bir kral (Mesih) göndereceğinden ve bu kralın yeryüzünde insanların bazılarının ölümüne, bazılarının sakat kalmasına yol açan, tüm yeryüzünün harap olmasına neden olan ve yeryüzünde sürekli bir kaos ortamı oluşturan savaş belasını insanların üzerinden kaldıracığından söz edilir. Mesih'in tesis ettiği yeni krallıkta Tanrı'nın halkı olarak

¹ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.331-339; Sümerlilerin Mesih anlayışıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, s.66.

² Yahudilikte Mesih inancıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, ss.66-110.

ifade edilen İsrailoğulları, sağlık, mutluluk ve huzur içinde olacaklar ve Mabet, altınlarla süslenecektir. Barış, öncelikle Kudüs'te tesis edildikten sonra tüm dünyayı kuşatacaktır.¹ Sâbiî mitolojisinde yer alan Binyıl (Millenium) adlı öyküde dünyanın sonunda Karanlık Kral'ının çok güçlü olacağı, büyük bir savaş çıkacağı, bütün dünyanın havadan ve sudan fışkıran ölümle mahvolacağı, insanların bu havayı teneffüs edecekleri, suyu içecekleri ve sonrada ölecekleri anlatılır. Öykünün sonunda Shamish'ten aldığı kutsal bilgilerle bilge olan kişinin hükümran olacağı ve her yere barış ve adaletle hükmedeceği böylelikle de dünyada bir tek dinin olacağı –ki bu din Sâbiîliktir- ve herkesin barış, huzur ve mutluluk içinde yaşayacağı anlatılır.²

Mesih figürlerinde görülen bir diğer ortak özellikte eskatolojik olarak gelecek olan Mesih'in genellikle daha önce o dinsel topluluk içinde yaşamış bir liderin soyundan, ya din kurucusunun soyundan gelir. Örneğin Yahudi mitolojisinde Mesih'in genellikle Davud'un soyundan olması beklenilirken Eski İran mitolojisinde eskatolojik kurtarıcı Saoşyant, Zerdüşt'ün oğludur. Zira Zerdüşt'ün tohumları dünyanın sonuna gelindiğinde Kasava (Kansaoya) gölünde yıkanmakta olan bakire bir genç kıza intikal eder ve kız Mesih Saoşyant (Astvat-ereta)'a hamile kalır.³ Oysa Harran mitolojisinde güneyden beklenen kralın kimliği konusu çok açık değil. Ancak kral Bâbâ'nın güneydeki halkların en mükemmeli olarak nitelendirdiği Habeşliler arasından çıkacaktır. Burada hemen akla neden Habeşli sorusu geliyor ki muhtemelen Habeşlileri kendilerine duygusal ve dinsel anlamda yakın buluyorlardı.

Bir diğer önemli nokta, Mesih'in geleceği yön olarak güneyi göstermeleridir.⁴ Sâbiîlikte Harraniliğin aksine olarak güney değil kuzey kibledir. İbadetler esnasında Harranlılar güneye yönelirken onlar kuzeye yönelirler. Onlara göre kuzey, Işık kralının ve ışık aleminin mekanıdır ve tamamıyla nurla kaplı olduğuna inanırlar.⁵ Bir Ugarit mitinde de Baal'in Yam üzerindeki zaferi, Zaphon dağında yani kuzeyde kutlanır.⁶ Birçok Mezopotamya dinsel geleneğinde kuzey ışıkla eşleştirilirken güney karanlığın egemenliği altındadır. Sümer ve Akkadlıların kozmolojik kavramlarına göre tanrılar kuzeyde yaşar. Güney alt/aşağı dünya ve şeytanların mekanıdır. Aynı şekilde bir diğer gnostik gelenek olan Maniheizm için de kuzey iyiliği güney kötülüğü çağırıştır.⁷ Dolayısıyla Harran paganistlerinin kral-Mesih'in ortaya çıkacağı yer olarak güneye işaret etmeleri anlamlıdır. Harranlılar Mezopotamya geleneğinin aksine olarak kuzeyi cinler ve şeytanlarla ilişkilendirirler. Ancak Green'e göre bu da

¹ Sibylline Kehanetleri, III:653-759, *The Sibylline Oracles*, H.N. Bate (tr. & ed.), Haymarket, London & The Macmillian Company, New York, 1918.

² E.S. Drower, *The Mandeans of Iraq and Iran Their Cults, Customs, Magic, Legend and Folklore*, Brill, 1962, ss.308-309.

³ Bundahishn 32.8-9; E.W. West, *Sacred Books of the East*, c.5, Oxford University Press, 1897, <http://www.avesta.org/pahlavi/bund29.html#chap32>; “Zoroastrian Prophecies” <http://www.avesta.org/zcomet.html> (30.03.2006).

⁴ Harrânilere göre kible “güney”dir. bkz. Günay Tümer, *Bîrânî'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975, ss.126-127.

⁵ Gündüz, *Sâbiîler*, s.161.

⁶ Bkz. Samuel Henry Hooke, *Middle Eastern Mythology*, Penguin Books, London, 1963, ss.82-85.

⁷ Green, *The City of the Moon God*, ss.194-195.

antik Mezopotamya demonolojisine ters bir durum değildir. antik Mezopotamya’da Şamal (Nergal), Pazuzu’yla ilişkilendirilerek şeytanların Efendisi olarak tanımlanır. Babil metinlerinde de Nergal hem Satürn ve Mars’la hem de yer altı dünyası yer altı ve şiddetle birlikte tanımlanılır. Daha sonra da Nergal/Mars karşımıza Bâbâ’nın kitabında K r Tanrı olarak çıkar. Dolayısıyla Green’e göre burada Mezopotamya’nın düalistik dünyasının ve kötü ruhların varlık ve aktivitelerine olan inancın miras alınmış olduğu açıktır. Ona göre farklı kaynaklarda Harranlıların tanrısı Sin’in eşi Ningal’den tanrıların anası şeklinde bahsedilmektedir. Yine Babil mitlerinde yeraltı dünyasının yedi kötü ruhundan ve bunların Sin’i bunaltmasından söz edilmektedir. Yani Ningal hem ayın dişil ögeyi hem de kötü prensibi sembolize etmektedir.¹ Dolayısıyla da bu metinde güneyin ön plana çıkması ona göre bir tezat değil bir anlamda hilalin yerini dolunayın almasıdır. Bu yönüyle de Mitraizmin düalistik yapısını çağrıştırmaktadır.²

Harr nilerin eskatolojik beklentilerinden birisi de B b ’nın kitabının altıncı bölümünde yer alan yery zindeki “*büyük savaş*”tır. Ahfaz krallığının sona ermesinin ardından Hıristiyan mitolojisindeki Armageddon benzeri büyük bir savaş olacağı, oluk oluk kan akacağı, batıda günlerce süren savaşların olacağı, görkemli bir çok şehrin yerle bir edileceği, Tanrı’yı tanımayan, gök halkına hürmet etmeyen, gerçeklerden saparak, kötü arzuların yoluna girmiş olan ve bu yüzden de gök halkının öfkesini üzerlerine çeken kimselerin yaşadıkları yerlerin helak olacağı anlatılır. Savaşın sonrasında öncelikle Halep ve Harran yeniden inşa olunur. Halep’i rahipler yeniden inşa ederken Harran’ın inşası güneyli kralın gelişiyle başlar ve özellikle Urfa’nın yıkılan duvar taşları inşa faaliyetinde kullanılır.³ Düşmanların yani gök halkının düşmanlarının yok edilmesi amacına matuf bu savaş, “Vahiy” kitabında detaylı olarak anlatılan Armageddon savaşını  ağrışmaktadır. Dünyanın sonundaki nihai savaş motifine Esseniler’in  l  Deniz Yazmalarında da rastlanır. Esseniler’e göre işığın oğullarıyla karanlığın oğulları arasında gerçekleşecek olan bu savaşta ilk saldırı işığın oğullarından gelecektir. Karanlık oğulları ya da şeytanın askerleri liderleri şeytanla birlikte yok edilirler. Savaşın sonunda “işığın oğulları” için mutluluk ve barış dönemi başlamıştır.⁴

Sâbiî/Manden mitolojisinde de dünyanın sonunda büyük bir savaş olacak ve bu savaşta dünyanın bütün erkekleri bir meydana toplanarak birbirleriyle kavga edeceklerdir. Savaş sonrasında neredeyse kadınların evlenebileceği bir erkek kalmayacaktır. Felaket ve savaşlar bununla sınırlı kalmaz ve insanların derilerinin de y z ld ğu son derece vahşi çatışmaların yaşandığı bir dünya tablosu ortaya çıkar ve fiziki ve ahlaki kötülüğün dozu artarak devam eder.⁵

¹ Green, *The City of the Moon God*, ss.195-197.

² Green, *The City of the Moon God*, s.197.

³ Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında*, ss.183-184.

⁴ *The War Scroll 1:1-9*, Florentino Garcia Martinez, *The Dead Sea Scrolls Translated, The Qumran Text in English*, E.J. Brill, Leiden, New York, 1994, ss.95, 115-116.

⁵ Gündüz, *Sâbiîler*, ss.125-127.

Harranlı Bâbâ'nın kitabındaki bir diğer eskatolojik/apokaliptik motif, Harran'a gelip yerleşecek olan “gök halkı”dır. Yeryüzündeki kirlenmiş ve bozulmuş insanlığa karşın alabildiğine temiz olan “gök halkı” Harran'a gelip yerleşeceklerdir. Bu temada büyük oranda gökyüzünde ordusuyla beraber ikamet ettiği ve dünyanın sonunda yeryüzüne inerek Kudüs'te ikamet edeceği tasavvur edilen İsa Mesih figürünü çağrıştırmaktadır. Yine yeryüzündeki Kudüs'ün yerine Mesih'in ikameti için temiz ve pak olarak “göksel Kudüs”ün yeryüzüne inmesinin beklenilmesi ilk dönem Hıristiyanlığında Montanistler gibi bazı binyılcı hareketlerde dikkat çekmektedir.¹

Harrânîlerde Bâbâ'nın kitabının dışında farklı bir Mesih tiplmesine daha rastlıyoruz. Harranlı Bâbâ'nı sözünü ettiği kehanetleri halka açıklaması için kendisini görevlendirdiğini iddia ettiği Kör Tanrı (Mara Samya)'ya ilişkin bir ritüelin Mesih beklentisiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi “Kör Rab” olarak adlandırılan Mars, aynı zamanda kötü ruh olarak da bilinir. Bu durumun biraz da gezegenin rengiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Zira Mars ateş kırmızısı renktedir ve onun bu rengi tanrını gazabını ve yakıcılığını hatırlatmaktadır. Bu yüzden de Mars'a kör tanrı anlamında Mara Samya isminin *Ghayat al-Hakim*'de verildiği görülmektedir. Yalnız kör tanrı ifadesinin farklı bir okunuşunun göklerin tanrısı (Ba'alshamen) olduğu da iddia edilmektedir. Bu farklı tanrı, Mars, Nergal olarak Nisan'ın 20'sinde kutlanan bir festivalde karşımıza çıkar. Deyr Kadî (Dayr Kadhi)'de yapılan bu festivalde Harranlılar Zuhâl (Saturn/Kronos), Mirrikh (Mars) ve Sin (Qamar)'e üç boğayı kurban olarak sunarlar. Harrânîler, boğaların yanı sıra dokuz kuzu boğazlar bunların yedisi tanrılar için biri cinlerin tanrısı ve dokuzuncusu da Saatlerin Efendisi içindir.²

İlk bakışta tanrılara kurban sunulan sıradan bir ritüel gibi gözükse de bu ritüelin asıl amacı şehri terk eden Su Tanrısı'nın dönüşünü beklemek ve ona dönmesi konusunda yakarmaktır. Harrânîler 20 Nisan'da Harran'ın doğu tarafındaki Deyr Kadî'ye, zalim yıldız (tyrannic star) *Astab Watiraiqus/Aster Tyrannikos*'un, günleri boyunca şehirlerini terk eden Su Tanrısının (Idol of Water/Sanam al-Ma) dönüşünü beklemek üzere giderler. Kurbanlarla birlikte dualar ederler, yakarıta bulunurlar. Ancak onların bütün yalvarışlarına, dualarına rağmen, su tanrısı şehre dönmeyi kabul etmez. Bu yüzden de Harranlılar her yıl Deyr Kadî'ye giderek orada tanrılarının dönmesini beklerler. Bu ritüelin büyük oranda Yahudilerin Mesih'i beklemelerine benzediği öne sürülmektedir.³

Kayıp tanrının dönüşünü ifade eden bu ritüele ilişkin bilgilere İhvan-ı Safa'nın Risalelerinde de rastlanır.⁴ Ancak onlar dönüş figürünü Arus'u beklemek olarak

¹ Örneğin bkz. Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, Essential Books Inc., New Jersey, 1957, ss.8-12.

² Green, *The City of the Moon God*, s.155.

³ Green, *The City of the Moon God*, s.156.

⁴ İhvanı Safa'ya göre Harranlılar dokuz ortak merkezli bir evren tasarlamışlardır. Onlar Yaratıcının dünyasal işleri ruhsal varlıklar tarafından yönetilen çeşitli gezegenlere bıraktığını iddia ettiler. Ki burada ilahi ruhlar, hem iyi (melekler) hem de kötü (şeytanlar). Onlara cismani hiçbir şey ilave etmezler çünkü onlar çok yücedirler. Meleklerin yardımını kazanabilmek, şeytanların da

ifade ederler. Diğer taraftan ritüel, *Astah Watiraniqus*'un yani Süreyya yıldızının/Pleiades'in, Adhar'ın 15 ve 20'si arasında göklerden kaybolmasını ve Pleiades ve Ay'ın karşılaşmalarını ifade eder. Dolayısıyla bu yoruma göre 20 Nisan'da asıl bekledikleri Ay'ın dönüşüdür. Bir Babil mitinde de yedi kötü ruhu kontrol edemeyen Enlil, diğer tanrıları yardıma çağırır ve göğün yönetimini onlarla paylaşır. Gökteki kötü ruhlarla arkadaşlık edense Pleiades'tir. Bunun dışında İslami kaynaklarda da bu ritüel antik Mezopotamya'daki Sin'in *akitu* festivalleriyle karşılaştırılır ve aynı festivalin Harran'da yapılan bir formu olduğu iddia edilir. Buna göre Su Tanrısı şehrine kanaldaki saltanat kayığıyla muzaffer bir edayla döner.¹

Deyr Kadi'de Mara Samya'dan kehanetlerini sunması için yapılan bir başka ritüelden daha söz edilir. Doğruluğu tartışmalı olan bu ritüelde kurban olarak hayvanlar değil bir genç sunulur. Gencin kesik başı atların/sunağın üzerine konur ve ağıtlar, dualar ve yakarışlar eşliğinde Kör Tanrı'dan gelecekle ilgili kehanetlerini bildirmesi istenilirdi.²

Sonuç olarak Ortaçağ Harrânîlerinin eskatolojik düşüncelerinin bazı özgün temalar ve yerel figürler taşımakla birlikte yoğun olarak Ortadoğu dinsel geleneklerindeki eskatolojik söylemlerin etkisi altında olduğu izlenimi vermektedir. Zerdüştlükten, Yahudilik ve Hristiyanlığa ya da Gnostik Sâbiî mitolojisine kadar pek çok mitolojiyle benzerlikler görmek mümkün. Ancak bunların ne kadarının hangi geleneğe ait olduğunu ya da olmadığını tespit etmek için daha ileri düzeyde araştırmalara ihtiyaç var. Harrânîlerin Yunan düşüncesinin doğu dünyasına intikalinde bir köprü oldukları dolayısıyla etkileyen konumunda olmakla birlikte tarih boyunca sürekli dış etkilere de açık oldukları unutulmamalıdır. Bütün bunlarla birlikte onca değişenine rağmen Harran'ın Moğol istilası sonucunda yıkıldığı 13. yüzyıla kadar değişmeyen en önemli özelliği Ay Tanrısı Sin şehri olmasıdır.

Birçok eskatolojik mitin çıkışında görüldüğü gibi Harrânîlerin eskatolojik mitlerinde de daha çok onların siyasal ve dinsel üstünlüklerini kayb ettikleri bir döneme rastlar ve yeniden yükseliş umudunu ifade eder. Bu yüzden de yukarıda ifade ettiğimiz senkretik yapısına rağmen yerel ve özgün temalar da taşımaktadır. Kötü şehir olarak Edessa'nın gösterilmesi, oranın yerle bir edilmesi ve kentin yıkıntularından elde edilen taşlarla Harran'ın yeniden inşa edileceğinin ifade edilmesi bütünüyle yerel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

kötülüklerinden uzak olmak için onlara kurbanlar sunmak gerektiğine inanırlar. (Green, *The City of the Moon God*, ss.182-183)

¹ Green, *The City of the Moon God*, ss.156-157.

² Bladel, *Hermes Arabicus*, s.120.